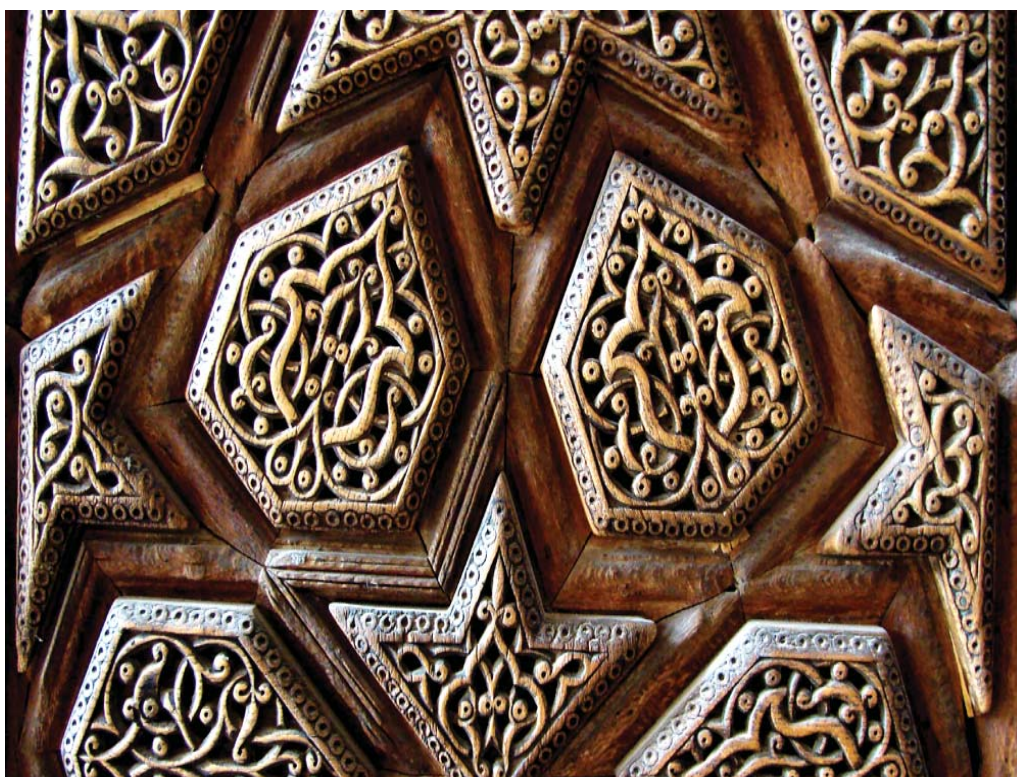

سنجش تاریخی و مطالعه فنی و هنری
صندوق چوبی امامزاده محروق
نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر
زاوه‌ای تربت حیدریه / ۱۶۵- ۱۷۹ /
سمیرا خاکساری، علیرضا شیخی

تزیینات صندوق امامزاده محروق
نیشابور، مأخذ: نگارندگان

سنجش تاریخی و مطالعه فنی و هنری صندوق چوبی امامزاده محروق نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای تربت حیدریه*

سمیرا خاکساری** علی‌رضا شیخی***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۵/۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۸/۲۲

صفحه ۱۶۵ تا ۱۷۹

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

دوره ایلخانی را می‌توان از درخشان‌ترین ادوار تاریخ اسلامی ایران در ظهور بانیان، حامیان و کارگزاران عرصه معماری و تزیینات وابسته بدان دانست. از جمله باید از درها و صندوق‌های چوبی نام برد که هنرمندان سده هشتم، کتیبه‌های زیبایی را به خط رقاع و کوفی در جوار گره‌های هندسی همراه با نقوش گیاهی، منبت کرده‌اند. هدف مقاله سنجش تاریخی و بررسی ویژگی‌های فنی و هنری صندوق امامزاده محروق نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای در تربت حیدریه است. از این رو به دنبال پاسخ به این سؤال است که صندوق امامزاده محروق و در مقبره شیخ زاوه‌ای متعلق به کدام دوره تاریخی بوده و دارای چه ویژگی‌های هنری است؟ روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی و تاریخی بوده و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و به‌ویژه میدانی است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات به صورت تحقیقات میدانی، فیش‌برداری، مطالعات کتابخانه‌ای بوده و تصاویر آثار، توسط نگارندگان عکاسی و نقوش آثار با استفاده از نرم‌افزار طراحی کورل، ترسیم شده است. نتایج نشان می‌دهد منبت‌کاری عصر ایلخانی، غالباً با روسازی تخت و یا محذب، انجام شده است. تزیین قابل‌تأمل و اندیشه این دو اثر از نظر فن و انکار کننده‌کاری شده روی آن‌ها نشان از ارادت و احترام به جایگاه امامزاده محروق و قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای و درویشان داشته و از سویی اعتقادات هنرمندان و بانیان را نشان می‌دهد. این انکار و آیات بر وحدانیت، نیکی، عدالت، مهربانی و بخشش خداوند تأکید دارند. با توجه به نقشمایه‌ها، کتیبه‌ها و نیز پرداختن به جزئیات تاریخی، هنری و فنی آثار مورد اشاره و تطبیق آن با تزیینات معماری اماکن و آثار شاخص دوره ایلخانی، چون بنای سلطانیه، شاهنامه ابوسعیدی و قرآن‌های شاخص، دوره تاریخی دو اثر مورد مطالعه، دوره ایلخانی تشخیص داده شد.

واژگان کلیدی

ایلخانی، صندوق چوبی امامزاده محروق نیشابور، در چوبی مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای تربت حیدریه.

*این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد سمیرا خاکساری با عنوان «سنجش تاریخی و مطالعه فنی و هنری صندوق چوبی امامزاده محروق نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای تربت حیدریه» به راهنمایی نویسنده دوم در موسسه آموزش عالی فردوس است. **کارشناس ارشد هنر اسلامی، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران
Email: Melody.09156118679@gmail.com
*** دانشیار دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: a.sheikhi@art.ac.ir

مقدمه

هجوم مغولان به ایران در سال ۶۱۶ هجری قمری از جمله حوادث ویرانگر تاریخ ایران محسوب می‌شود. مغولان در پی آن بودند تا در سرزمین‌های مفتوحه، دین شمنی اجداد خود را که در یاسای چنگیزی جلوه یافته بود، بسط دهند. با آمدن هلاکو در سال ۶۵۶ هجری قمری، این بار عنصر ایرانی بود که در گرداندگی امور شرکت جست و نبردی نهان را با بیگانه آغاز کرد.

خراسان بزرگ از غزنین تا بسطام و از آموی تا سیستان، شهرهای بسیاری را در برداشت. دو شهر زاوه و نیشابور که آثار مورد مطالعه در این جستار بر اساس آن‌ها استوار است نیز در آن دوران بسیار آباد و پررونق بودند. زاوه، در قرن هفتم هجری به مناسبت مقام و مسکن شیخ حیدر، معروف شد. فرقه حیدریه در اویش، به او منسوب‌اند. شیخ حیدر، با آمدن مغول‌ها در سال ۶۱۷ هجری، در قید حیات بود و بعدها به شیخ قطب‌الدین مشهور شد. در نیشابور نیز مزار امامزاده محمد محروق، مآمن بسیاری از زائران بوده و هست. بنای این اولیا در ادوار مختلف الحاقات، تعمیرات و تزییناتی داشته است. آنچه در این مقاله بدان پرداخته شده در بلند چوبی مقبره شیخ حیدر زاوای و صندوق چوبی مرقد امامزاده محروق است. طبق بررسی‌های انجام‌شده آثار مورد مطالعه دارای تاریخ ساخت نیستند. هدف مقاله، سنجش تاریخی و بررسی ویژگی‌های فنی و هنری صندوق امامزاده محروق نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوای در تربت حیدریه است. نقشمایه‌ها و کتیبه‌های آثار بررسی‌شده و برای تعیین دوره تاریخی؛ با تزیینات معماری اماکن و آثار شاخص دوره ایلخانی چون بنای سلطانی، شاهنامه ابوسعیدی و قرآن‌ها تطبیق داده شده‌اند. سوال اصلی این پژوهش عبارتست از: در مقبره شیخ قطب‌الدین حیدر زاوای و صندوق چوبی امامزاده محروق، متعلق به کدام بازه تاریخی بوده و دارای چه ویژگی‌های فنی و هنری است؟ **ضرورت و اهمیت تحقیق**، در این است که پس از خواندن کتیبه‌ها، بررسی و ترسیم نقوش و تزیینات و تحلیل و تطبیق آن‌ها با آثار هم‌دوره خود، تاریخ ساخت آن مشخص گردد.

روش تحقیق

تحقیق از نظر هدف، بنیادی و از نظر ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی و تاریخی است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات به صورت تحقیقات میدانی، فیش‌برداری، مطالعات کتابخانه‌ای بوده و تصاویر آثار، توسط نگارندگان عکاسی و نقوش آثار با استفاده از نرم‌افزار طراحی کورل، ترسیم شده است. در این راستا ویژگی‌های طرح و نقش منبت ایران، موجز و مختصر بیان شده است.

در ابتدا شرح مختصری از مجموعه‌های آرامگاهی انجام و جایگاه آثار بررسی‌شده است. با توجه به ترسیم و بررسی

نقوش و کتیبه‌ها و همچنین واکاوی ویژگی‌های فنی و هنری آثار مزبور، در نهایت با آثار شاخص دوره ایلخانی (از جمله محراب مسجد جامع هفتشویه، آرامگاه شیخ عبدالصمد نطنزی، محراب مسجد جامع ابرکوه، محراب مسجد جامع مرند، محراب اولجایتو در مسجد جامع اصفهان)، مقایسه و تطبیق داده شد و در نهایت با تحلیل اطلاعات موجود، تاریخ ساخت در مقبره شیخ قطب‌الدین حیدر زاوای و صندوق مقبره امامزاده محروق به دست آمد. همچنین ویژگی‌های فنی و هنری آثار مزبور و محتوای آن‌ها مورد واکاوی قرار گرفت و در کنار تطبیق بصری با آثار شاخص دوره ایلخانی و سنجش تاریخی آن، به سرانجام رسید. شیوه تجزیه و تحلیل کمی است

پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهش در حوزه هنرهای چوبی عصر ایلخانی در خراسان، کمتر مورد پژوهش قرار گرفته است. علیرضا شیخی (۱۳۹۸) مجله مرمت و معماری ایران شماره ۲۰، در مقاله مطالعه تطبیقی مضامین کتیبه‌ها در آثار چوبی وابسته به معماری در حرم مطهر امام رضا (ع) به عناصر بصری و محتوایی دو در ایلخانی در مجموعه نیز اهتمام داشته، همچنین علیرضا شیخی و احمد تند (۱۳۹۴) مجله پژوهشنامه خراسان بزرگ شماره ۱۸، در مقاله «تاریخ یابی در مسجد بالاسر آستان قدس رضوی، بر اساس مطالعات تطبیقی ویژگی‌های کتیبه، نقش و ساخت آن با آثار شاخص چوبی و کاشی تزیینات معماری خراسان»، دوره تاریخی ساخت این اثر را دوره ایلخانی دانسته که کتیبه پیشانی آن در فاصله سال‌های ۸۲۱-۸۲۹ هجری به هنگام تعمیر مسجد، کنده‌کاری شده است. نیکو شجاع نوری (۱۳۷۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه تهران به راهنمایی یعقوب آرژند با عنوان «بررسی منبت ایران تا دوره صفویه» به بررسی تاریخی این هنر در دوران اسلامی پرداخته است. علیرضا شیخی و صمد سامانیان (۱۳۹۹) در کتاب «منبت معاصر ایران» نشر دانشگاه هنر در فصل اول، به بررسی و مطالعه شیوه‌های منبت‌کاری ایران پرداخته و نمونه‌هایی از ادوار تاریخی را ارائه داده‌اند. دونالد ویلبر (۱۳۶۵) در کتاب «معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی» نشر علمی فرهنگی، آثار ساختمانی دوره ایلخانان را مرحله‌ای از تاریخ پیوسته معماری اسلامی ایران می‌داند که اشکال (فرم‌های) دوره‌های قبل و خصوصیات طرح و جزئیات آن‌ها را منعکس می‌سازد. نقطه عطف مقاله حاضر توصیف و تحلیل دو اثر تاریخی چوبی از دوره ایلخانی بوده که تاکنون معرفی و تاریخ یابی نشده است.

شهرستان‌های زاوه و نیشابور

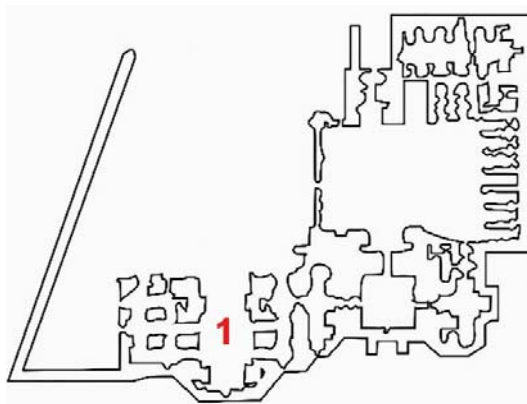
مغول‌ها در اولین یورش خود به شهرهای این سوی جیحون، ابتدا به جان اهالی زاوه، (تربت حیدریه کنونی) افتادند و بعد

قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای

فرقة حیدریه درویش، به او منسوب‌اند (حقیقت، ۱۳۷۶: ۱۶۷). وی، فرزند شاهرور یا تیمور فرزند ابوبکر فرزند سلطان شاه سالوری، از شاهزادگان ازبک و از تبار خاقان ترکستان است. مجذوب شیخ ابوالقاسمی بوده که پیش از او در زاوه سکنی داشته و به هوای این شیخ به سامان زاوه آمده است. قطب‌الدین حیدر را مردی صاحب باطن، صاحب وقت، مجذوب مطلق، سرآمد در فنون صوری و معنوی عصر خود، مظهر آثار عجیبه و امور غریبه، اهل ریاضت و کرامت توصیف کرده‌اند. همچنین گفته شده شیخ عطار کدکنی و پدرش شیخ ابراهیم که اهل همین نواحی زاوه بودند، از مریدان قطب‌الدین حیدر به شمار می‌آمدند. ابن بطوطه، جهانگرد نامدار مراکشی، در باب سفر خود به این خطه نوشته: «از مشهد به سرخس رفتیم که شیخ لقمان سرخسی از مردم آن شهر بوده است و از آنجا به شهر زاوه که شهر قطب‌الدین حیدر باشد، مسافرت کردیم. طایفه حیدریه که از شعب صوفیه می‌باشند، به این شیخ حیدر منتسب‌اند و آنان حلقه‌های آهنی بر دست و گردن و گوش خود و حتی بر آلت تناسلی خود نیز از این حلقه‌ها بند می‌کنند» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۴۴۱). نیز در افغانستان از شهرهای هند، با طایفه دیگری از حیدریان برخورد می‌کند. «در این اثنا گروهی از درویش که طوق‌های آهنی بر دست و گردن خود افکنده بودند، آمدند» (همان، ۱۹۳). «مجموعه‌ای وسیع شامل سردر ورودی و هشتی، صحن بزرگ و کوچک، گنبد خانه آرامگاه با ایوان مقابل آن، مسجد و بنای شرق تربت‌خانه و زردابه که در ضلع جنوبی خیابان قائم‌مقام واقع شده است» (عقابی، ۱۳۷۸: ۶۸). با توجه به سبک معماری مجموعه، چنین به نظر می‌رسد که شالوده آن در دوران تیموری بنا گردیده و در دوران

به نیشابور رسیدند. به نوشته عطا ملک جوینی، «سبتای از راه جام، به طوس رسید و هرکجا به ایلی پیش می‌آمدند، ابقا می‌کرد و هر کس سرکشی می‌نمود، مستأصل می‌گردانید. قرای شرقی طوس، نوقان و آن ربیع، ایل شدند حالیا خلاص یافتند و از آنجا به شهر رسولی فرستادند، بر مزاج جوابی ندادند، در شهر و دی‌ها که در جوار آن بود، قتل به افراط کردند» (جوینی، ۱۳۸۷: ۱۱۴). جوینی تاریخ این واقعه را حدود ربیع‌الآخر سال ۶۱۷ دانسته است (سیدی، ۱۳۷۸: ۴۱). زاوه، زوزن، خواف، خرگرد، سنجان، سلومک، برس، بیشک، مایبژناباد، محولات، کدکن، کیبر، بایک و بهدادین همه به حوزه جغرافیایی تربت‌حیدریه وابسته‌اند. احمد بن یحیی بلاذری، مورخ عرب نخستین کسی است که در وقایع عهد خلیفه سوم، از زاوه نام می‌برد (بلاذری، بی تا، ۴۰۷). با توجه به این قول، بنای شهر زاوه، به قبل از اسلام و به دوره ساسانی برمی‌گردد.

گذشته از این‌که زاوه در زمان حمله چنگیز مغول، از قلاع، محکم و معتبر بوده است و با حصارهایی تودرتو و سخت مقاوم، اصولاً درمی‌یابیم که یورش هولناک مغول تا رسیدن به شهر زاوه در هیچ نقطه دیگری با مقاومت روبرو نشد و زاوه نخستین شهری بود که درگیری پیش‌بینی نشده‌ای را بر دشمن تحمیل کرد. این اولین قتل عامی که مغولان در زاوه به راه انداختند، چنان هراسی در دل‌ها انداخت که صدور و وزرای خراسانی در نیشابور، مانند مجیرالملک رخی و ضیاء زوزنی که هم از فرزندان همین ولایت زاوه بودند، تحت تأثیر این واقعه فجیع و خونین عجالتاً با دشمن کنار آمدند (خسروی، ۱۳۶۶: ۲۷-۳۱). دومین یورش مغولان به خراسان غربی را تولی، پسر چنگیز هدایت کرد و هدف اصلی او محاصره و یکسره کردن کار نیشابور بود.

تصویر ۲. طرح مجموعه بنای قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای، مأخذ: خسروی، ۱۳۶۶: ۲۸۱ (۱ محل قرارگیری در منبت و صندوق شیخ قطب‌الدین)

تصویر ۱. مجموعه بنای قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای، مأخذ: نگارندگان

سنجش تاریخی و مطالعه فنی و هنری
صندوق چوبی امامزاده محروق
نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر
زاوه‌ای تربت حیدریه / ۱۶۵- ۱۷۹ /
سمیرا خاکساری، علیرضا شیخی

تصویر ۴. شمسه ده تند بر قاب میانی در، شامل کتیبه اسامی ملامتیان، مأخذ: همان

تصویر ۵. تزیین گیاهی حاشیه در (سمت راست)، متن اصلی در (بالا: چپ) و نوار تزیینی بین قاب میانی و پایینی در (پایین: چپ)، مأخذ: همان

تصویر ۳. نمای دو لنگه در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای، مأخذ: نگارندگان

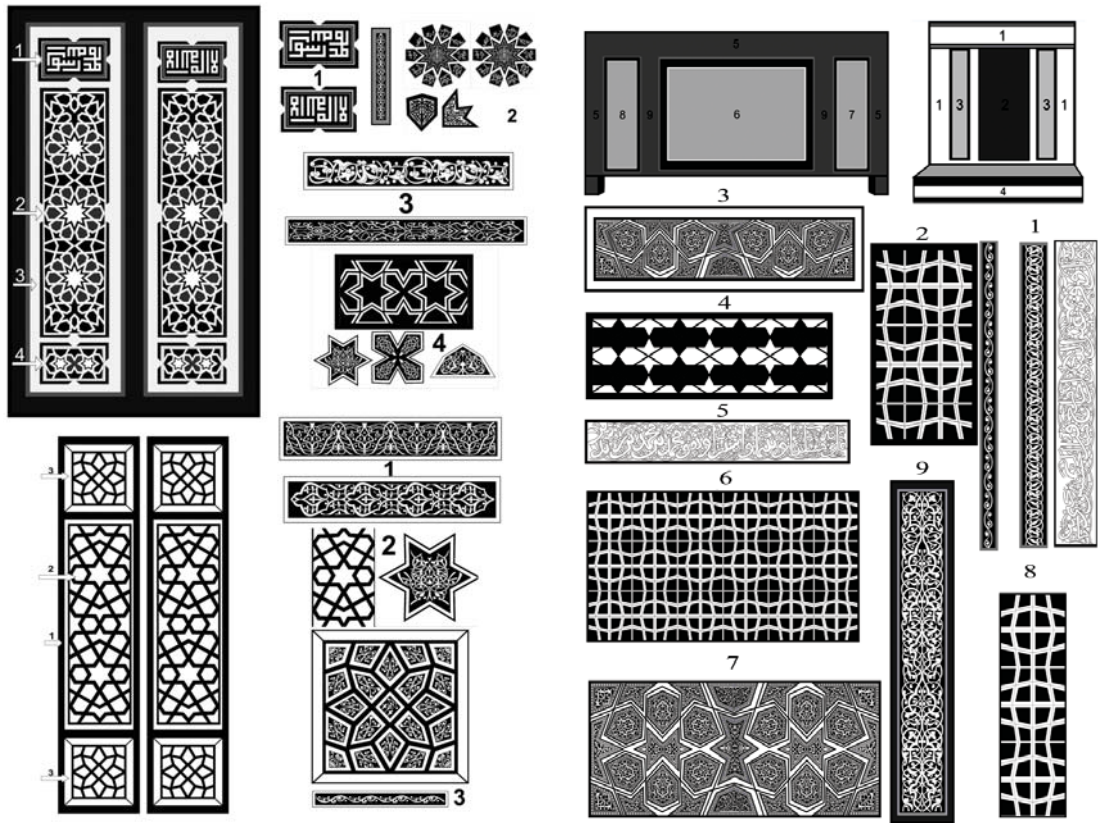
تصویر ۶. پشت در و نمایی از حاشیه تزیینی آن، مأخذ: همان

صفویه هم‌زمان با ساختمان مسجد، بر فراز آن، گنبدی با ساقه بلند، همانند گنبد آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، ساخته شده است (عابدیان و هوشیار حسینی، ۱۳۸۷: ۷۷). تاریخ بنای اصلی مزار، باید همان باشد که روی لوحه سنگی کوچکی - سال ۱۰۲۳ هجری قمری، در عهد شاه‌عباس صفوی، توسط سلطان محمود تربتی - بر دیواره ایوان نصب شده است. سلطان محمود، همان قاضی تربتی است که از طرف شاه‌عباس کبیر، تولیت حرم مطهر رضوی و حکومت تربت حیدری را با هم عهده‌دار بوده و تا سال ۱۰۲۰ هجری، در حکومت تربت باقی بوده است. تاریخ دیگری هم روی ضریح چوبی داخل مزار دیده می‌شود که ۹۸۷ هجری را نشان می‌دهد (خسروی، ۱۳۶۶: ۳۸۲-۳۸۱)، (تصویر ۱ و ۲).

در مقبره‌ی قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای در تربت‌حیدریه

در چوبی مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای، فضای اندرونی مقبره را به فضای جانبی ارتباط می‌دهد. این در به صورت دو لنگه و قاب و صفحه نجاری شده است. عرض آن ۱۶۰ سانتی‌متر با احتساب چهارچوب ۱۸۰ سانتی‌متر و طول آن ۲۸۵ سانتی‌متر با احتساب چهارچوب ۳۰۳ سانتی‌متر است. اتصالات در فاق و زیانه است. قسمتی از نقش میانی در که گره چینی است، توسط استاد محمدکاظم حلاج، نجار

کارگاه میراث فرهنگی مشهد در نیمه دوم سال ۱۳۸۵ هجری شمسی مرمت شده است. به واسطه حفاظت و نگهداری اثر، در با تسمه‌های آهنی کلاف‌کشی شده است. حلقه‌ای فلزی بر لنگه سمت راست در به عنوان دستگیره و چفت و بست آن، از قسمت پایین به دلیل ارتفاع زیاد با زنجیری سه‌قسمتی انجام پذیرفته است.

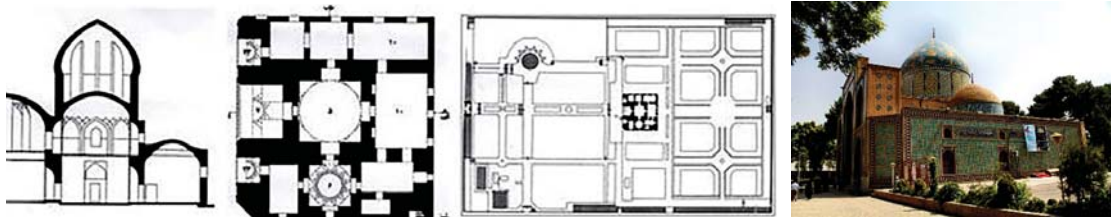
تصویر ۷ (مجموعه تصویری). ترسیم تزیین و نقش رو و پشت درِ مقبره شیخ قطب‌الدین حیدر زاوهای، مأخذ: همان

حاشیه سفید 30×51 سانتی‌متر است. حاشیه‌ها از کنار قاب $7/5$ و 13 سانتی‌متر است. قاب میانی 42×72 سانتی‌متر، دماغه 9 و ضخامت 7 سانتی‌متر است (تصویر ۳).

کتیبه‌ها

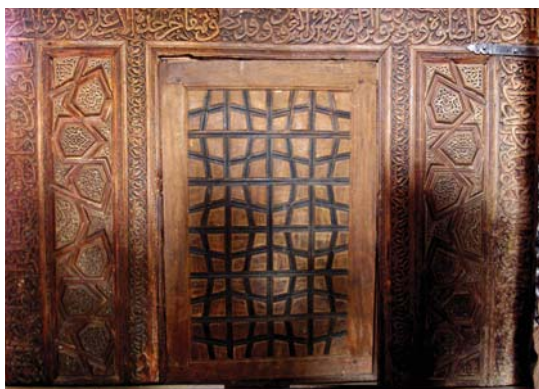
۱. قاب مستطیل افقی بالا، دارای کتیبه‌ای با مضمون «لا اله الا الله» روی لنگه در سمت راست و «محمد رسول الله» روی لنگه سمت چپ است. کتیبه، بسیار درشت و ستبر اجرا شده و قلم آن کوفی بنایی است. شیوه اجرا به صورت فاق و زبانه (گره چینی) نجاری شده است. کتیبه با خطی

ترکیب کلی هر لنگه به صورت سه‌قسمتی انجام شده است: دو مستطیل افقی در بالا و پایین و مستطیلی عمودی بر بخش میانی در. دماغه هم به صورت چوب یک‌تکه و به شکل ساده مکعب مستطیل، در راستای طول در گسترده شده که با هشت گل‌میخ گرد بر لنگه سمت چپ استوار شده است. استفاده از روغن‌های نگهدارنده چوب و آغشته کردن در به صورت مکرر، ضخامت زیادی بر نقش افزوده که خود این موضوع لایه‌ای حفاظتی برای نگهداری اثر بوده است. قاب مستطیل بالا و پایین در 22×42 سانتی‌متر با احتساب

تصویر ۸. بنای مزار امامزاده محمد محروق، مأخذ: همان
تصویر ۹. طرح بنای مزار امامزاده محمد محروق، مأخذ: عابدیان و هوشیار حسینی، (۱۳۸۷) سمت راست: پلان بقعه امامزاده محروق و آرامگاه خیام، وسط: برش افقی بقعه، چپ: برش عمودی بقعه

سنجش تاریخی و مطالعه فنی و هنری صندوق چوبی امامزاده محروق نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای تربت حیدریه / ۱۶۵- ۱۷۹ / سمیرا خاکساری، علیرضا شیخی

تصویر ۱۱. جبهه بالاسر صندوق، مأخذ: همان

تصویر ۱۰. صندوق امامزاده محروق نیشابور، مأخذ: همان

یکی از شش بندی‌های دور شمسۀ دوم که به جامانده، نام ابوعلی جرجانی نقش بسته است (تصویر ۴).

تزیینات و نقوش

حاشیۀ دور لنگه‌های در، قاب‌های اسلیمی است. این قاب‌های حاشیه، به فرم‌های سه و پنج لپی و نیز دایره‌ای شکل روی همدیگر ادامه یافته‌اند به صورتی که فرم‌هایی از درخت سرو را هم در ذهن متبادر می‌سازند. روی برخی از این قاب‌ها، نام «جلاله الله» به طرز ماهرانه در قالب طرح گنجانده شده است. روی تسمه‌های فلزی که برای استحکام بیشتر قاب‌ها با گل‌میخ شاکله در را حفظ می‌کند، اشکال ساده لوز با دایره‌های محاطی نقش بسته است. قاب وسط

آشکار قاب را مزین کرده که اختلاف سطح و خط بین حروف، باعث روشنی بیشتر خط و جلوۀ آن شده است. فضای منفی و مثبت در، یکسان بوده و فضای منفی با ساقۀ رونده‌ای پرشده است.

۲. بر شش بندی‌های دور شمسۀ و ده تند روی قاب میانی در، اسامی افرادی دیده می‌شود که عبارت‌اند از: ابو عثمان حیری، سفیان ثوری، وراق، ابوبکر محمد بن علی بن جعفر کتانی، احمد حرب، احمد مسروق، ممشاد دینوری، ابو تراب نخشی، ابو نصر سراج و عبدالله منازل. نام این اشخاص به خط رقاع و روسازی تخت، در سطحی بالاتر از نقوش گیاهی مثبت شده است. زیر اولین شمسۀ در دو نقش پابزی رو به هم، نام علی... و علی مرتضی نقش بسته است. بر

جدول ۱. کتیبه‌های در چوبی بقعۀ شیخ قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای، مأخذ: نگارندگان

محل	متن	خط	کتیبه	روسازی
قاب بالای در لنگه راست	لا اله الا الله	کوفی بنایی	مذهبی	تخت
قاب بالای در لنگه چپ	محمد رسول الله			
شش بندی‌های اولین گره ده تند روی قاب میانی لنگه چپ (مابقی از بین رفته که در ۱۳۸۵ بازسازی شده است)	ابو عثمان حیری، سفیان ثوری، وراق، ابوبکر محمد بن علی بن جعفر کتانی، احمد حرب، احمد مسروق، ممشاد دینوری، ابو تراب نخشی، ابو نصر سراج، عبدالله منازل.	ثلث	تاریخی	
زیر اولین شمسۀ، در دو نقش پابزی رو به هم	علی... و علی مرتضی			
شش بندی روی شمسۀ میانی لنگه چپ	ابوعلی جرجانی			

جدول ۲. نقوش و نوع منصب کاری در بقعه شیخ قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای، مأخذ: همان

محل نقش	تزیین	نقش	روسازی	تصویر	ترسیم
حاشیة اول روی لنگه‌های در	گردان	اسلیمی با ساقه گیاهی	تخت؛ محدب و مقعر ملیح		
قاب بالایی		ساقه گیاهی			
حاشیة بین قاب میانی و پایین در		اسلیمی	مقعر		
حاشیة پشت در		ساقه گیاهی، سه لپی و سرو	تخت؛ محدب و مقعر ملیح		
حاشیة باریک کنار قاب‌های پشت در	گردان	گیاهی تاک مانند	تخت و محدب		
بست‌های فلزی بالا و پایین در		لوز با دایرة محاطی	—		
قاب میانی		ده تند، طرح گیاهی در فرم سه و پنج لپی			
قاب پایینی	هندسی و گردان	یزدی پر دم پاختری، داخل ستاره شش نقش سرو	تخت و مقعر ملیح		

ظریف‌تر و کوچک‌تر از نقش حاشیه پشت لنگه درها است. در هر قاب مربع که شامل طرح گره چینی زهره و ترنج است (تصاویر ۵-۷ و جداول ۱-۲).

معرفی امامزاده محمد محروق نیشابور

مزار در شرق شهر نیشابور، مشتمل بر دو آرامگاه متعلق به محمد محروق از نوادگان امام زین‌العابدین (ع) و ابراهیم از فرزندان امام موسی کاظم (ع) است. این مجموعه معماری، مشتمل بر یک ایوان بلند، دو بنای مربع شکل و چهار ایوانی، مسجد و تالار و شبستان است. گنبد اصلی بر فراز مقبره امامزاده محروق، با نمای زیبای فیروزه‌ای‌رنگ بنا شده و کتیبه‌هایی به خط معقلی یا بنایی آن را زینت داده و در مجاورت آن گنبد کوچکی بر فراز مزار امامزاده ابراهیم، بنا شده که ساده و بی‌پیرایه است (تصاویر ۸ و ۹). زیباترین و پرکارترین قسمت مجموعه، نمای ایوان شمالی است که با کاشی‌های زیبا و کتیبه‌ای با خط ثلث مربوط به دوران صفویه زینت یافته و نمای دیوارها نیز با تلفیق آجر و کاشی به لفظ جلاله «الله» مزین است. (عابدیان و هوشیار حسینی، ۱۳۸۷: ۴۸) ضریح امامزاده محروق نیشابور در گذشته ضریحی چوبی، با نقوش منبت و گره چینی بسیار زیبا بوده که اکنون در محفظه‌ای شیشه‌ای در ایوان غربی کاروانسرای عباسی نیشابور نگهداری می‌شود.

صندوق مقبره

صندوقی به شکل مکعب مستطیل که سطح رویی آن به شکل طاق تیزه دار با چوب پوشش شده است. نجاری اثر به روش فاق و زیانه بوده و سطوح جانبی به روش قاب و صفحه، هر جانب دارای سه قاب تزئینی، دو قاب

در، طرح تند و دو پنج (ده تند) به شیوه گره چینی است. هر قاب شامل سه شمسه ده تند است. بخش اعظمی از قاب، مرمت شده و تنها قسمتی کوچک از لنگه سمت راست و حدود نصف قاب لنگه سمت چپ سالم باقی مانده است.

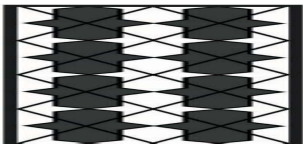

نقش داخل آلت‌ها، برجسته‌تر از طرح گیاهی است که در قالب شمسه بالایی لنگه چپ، نقش قالب فرم پنج و سه لپی در شکل درخت به تصویر کشیده شده است. عناصر هندسی این گره، شامل شش بندی، ترقه، شش گل اناری، سه سلی نیز نقش ساقه گیاهی رونده همراه با اسلیمی و پیچک‌های ریز دایره‌ای نقش بسته است. روسازی این نقوش، تخت و مقعر و محدب ملیح است. فاصله بین دو قاب مستطیل عمودی و مستطیل افقی پایین را نقش اسلیمی ساده‌ای می‌پوشاند که به صورت مقعر و با عمق زیاد منبت شده‌اند. دماغه در با هشت گل‌میخ، بر در استوار شده و نقوش آن شبیه به نقوش حاشیه اصلی لنگه‌های در است. روی قاب پایین، گره شش (یزدی بردم پاختری) به شیوه گره چینی نجاری شده است. بر دو نقش ستاره شش، نقش درخت سرو در میان شاخ و برگ‌ها خودنمایی می‌کند. آلت‌ها از لقطها برجسته‌تر و نوع منبت، شبیه قاب مستطیل میانی در است.

آلت‌های پشت در با نقوش گیاهی شبیه حاشیه روی در، تزئین شده‌اند. گره قاب میانی پشت در، گره شش (یزدی بردم پاختری) است. آلت‌های این قسمت، با نقوش تزئینی گیاهی آذین بسته شده است. حاشیه‌ای با طرح گیاهی دورتادور سه قاب روی هر لنگه را مزین ساخته است. اشکال میان قاب‌ها، بزرگ‌تر طراحی شده‌اند. شکل درخت و سرترنج‌های سه لپی در تمام طرح مشاهده می‌شود. بر چهارچوب نیز نقش تزئینی برگ مو مانندی حرکت دارد که

جدول ۳. کتیبه‌های صندوق امامزاده محروق نیشابور، مأخذ: همان

محل	متن	خط	کتیبه	روسازی
بالاسر (جبهه غربی)	آیه ۵۵ سوره مائده (انما ولیکم الله و رسوله و الذین آمنوا الذین یقیمون الصلوٰه و یؤتون الزکوٰه و هم راکعون) و آیه ۷ و ۸ سوره انسان (دهر) (...یُؤفونَ بِالنَّذْرِ وَ یَخَافُونَ یَوْمًا کَانَ شُرَّهٗ مُسْتَطِیْرًا)	رقاع	قرآنی	تخت و محدب
جبهه شمالی	آیه ۸ سوره انسان در جبهه شمالی ادامه یافته و یطعمون الطعام علی حبه مسکینا و یتیمًا و اسیرًا و هو محمد بن محمد بن زین بن سجاد و هو علی بن الحسین بن علی ابی طالب حصه الله و اباه الطاهرین بالتحیه و الصلاه و روحهم بالصلوات المنضلات ما اختلف المساق ... و طا... ال السنه و الصفاح و الحمدالله الذی نعمته عباد ال...			
جبهه شرقی	بسم الله الرحمن الرحیم هذا المشهد من شهد یفور حدو... کل فصیح و اعجم و اسیمین مفاخره فی افاصی دیار العرب [و العجم ولد کید الرسول و قره عین البتول جامع مناقب حسین بن یحیی بن... روی بخش پایین عبارت و قدامر به ترتیب هذا... هذا السطر... الا... المعظم قدوه [العرب] و العجم ولی الانعام و ...		تاریخی	

جدول ۴: تزیینات صندوق امامزاده محروق نیشابور، مأخذ: همان

جبهه	محل نقش	تزیین	نقش	روسازی	تصویر	ترسیم
شرقی، شمالی و جنوبی	حاشیه شامل کتیبه (اول)	گردان	اسلمی	تخت و محدب		
	حاشیه دوم (مستطیل عمودی با نقش کره هشت و کیوه)	هندسی و گردان	قرم سه و پنج لپی و درخت سروی			
	حاشیه ظریف قاب گرهها	گردان	پیچک			
	حاشیه بین دو کره		گل سه برگی			
شمالی و جنوبی	حاشیه عمودی کره هشت و چهار لنگه		اسلمی	کره چینی		
	حاشیه زیرین صندوق	هندسی				
تمام جبهه های صندوق	کره در قاب مستطیل کوچک		هشت گیوه (جفت ترقه)			
	کره در قاب مستطیل بزرگ		هشت و چهار لنگه			

کنگر حریم یافته و آلت‌ها با دایره‌های کوچک توخالی مزین شده‌اند. بیان این نکته ضروری است که عرض حاشیه بین قاب‌های گره در این قسمت، برابر با عرض کتیبه بوده و نقش آن گردان که در قاب‌های اسلیمی به شکل درخت، سطوح کار را مزین ساخته است (تصویر ۱۲).

کتیبه پایین یا (جبهه شرقی)

کتیبه این قسمت از بخش بالایی شروع می‌شود و عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم هذا المشهد من شهد يوفور حدو... كل فصيح و اعجم و اسيمين مفاخره في افاصي ديار العرب و العجم ولد كيد الرسول و قره عين البتول جامع مناقب حسين بن يحيى بن...» روی بخش پایین عبارت و قدامر به ترتیب هذا... هذا السطر... الا... المعظم قدوه العرب و العجم ولي الانعام و...» کنده‌کاری شده است. روسازی تزیینات در این اثر، مقعر بوده و بخشی از آن به صورت تخت است. کتیبه‌ها نیز تخت و محدب است و میزان گودی زمینه کتیبه‌ها به ۷ میلی‌متر می‌رسد.

همچنین روی بست‌های فلزی دورتادور صندوق، کتیبه‌ای مشاهده می‌شود. سمت جنوب صندوق با «بسم الله الرحمن الرحيم غذا مشهد من شهيد» شروع شده و در سمت شمال با «آیه الکرسی» ادامه پیدا کرده و به این انکار ختم می‌گردد: «هو العلی العظیم»، «صدق الله العظیم»، «صدق رسوله الکریم» و «الحمد لله رب العالمین» (تصاویر ۱۳ و ۱۴ و جداول ۳ و ۴).

تطبیق کتیبه‌ها و نقوش در و صندوق با آثار هنری شاخص دوره ایلخانی

نگاه ویژه‌ای که به عناصر گیاهی در تزیینات دوره ایلخانی می‌شود را می‌توان در چند موضوع جست‌وجو کرد. مورد اول علاقه به باغ و باغ آرایی در این عصر بوده که طبق مکتوبات تاریخی و نگارگری، واضح و مبرهن است. دوم اینکه از گیاه، به عنوان عنصری نمادین در جای‌جای آثار به کار گرفته شده تا حصول برکت و آبادانی در آن مستتر باشد. موضوعی که همیشه دغدغه ایرانیان بود و گیاه و درخت را نمادی جهت آرزوی وصول بدان، بر درودیوار می‌انگاشته‌اند. سوم، گیرودار نقوش گیاهی و هندسی در رسیدن به نقطه تعادل و هماهنگی بصری است که روانی سیالیت خط منحنی را به کمک خطوط سنگین، وزین و ستبر، به هماهنگی رسانده تا بتواند عرصه‌ای زیبا را برای مخاطب فراهم آورد. ویژگی‌های آثار چوبی دوره ایلخانی را می‌توان چنین برشمرد:

۱. قاب به شکل محرابی، ترکیب سرترنجی، قاب ترنجی به صورت محدود و ورود گره چینی
۲. رواج روسازی محدب و تخت و آغاز روسازی مقعر
۳. شکل درخت سرودر حاشیه و متن آثار با تراکم نسبتاً زیاد
۴. اجرای برخی آثار به صورت دوسطحی (شیخی و

مستطیل عمودی و یک قاب بزرگ مستطیل افقی است. قسمت زیرین بخش تزیینی با چوب است که بعد از اتمام کار صندوق بر آن الصاق شده است. قاب‌ها گره چینی به روش فاق و زبانه و آلت و لقط چوب است. چهارچوب از چنار و در گره‌ها از چوب گردو هم استفاده شده است. به دلیل استحکام بیشتر اثر، این صندوق با بست‌های فلزی در بخش‌های اتصال سطوح، ثابت شده است. قسمت‌هایی از گره چینی این صندوق مرمت شده و بخش‌هایی از داخل، اثرات سوختگی دارد. قسمت‌هایی از گره ریخته و اثرات آسیب‌دیدگی به فراوانی دیده شد و هم‌اکنون نیز در شرایط ناسالمی نگهداری می‌شود. فضای بین قاب‌های گره چینی در حواشی، همه دارای کتیبه با قلم رقاع است. ابعاد صندوق ۱۵۰ سانتی‌متر، عرض صندوق ۱۳۸ سانتی‌متر و ارتفاع آن ۲/۷۴ سانتی‌متر طول دارد.

تزیینات صندوق

صندوق امامزاده محروق در چهار وجه جانبی، شامل تزیین و کتیبه است. این اثر در ایوان غربی کاروانسرای عباسی نیشابور نگهداری می‌شود. قسمت بالاسر صندوق، شامل سه قاب؛ دو مستطیل کناری با گره هشت و گیوه مزین شده و طرح گره مستطیل میانی، هشت و چهار لنگه است. در مستطیل میانی، آلت‌ها ساده و بدون نقش کار شده‌اند ولی در مستطیل‌های حاشیه، آلت‌ها برجسته‌تر و دارای نقوش اسلیمی و گیاهی هستند که نقش گل سه پر و شکل درخت در آن بارزتر است.

دو حاشیه کوچک، یکی دورتادور گره با نقش کنگر و دیگری با نقش دوایر کوچک بر گرداگرد آلت‌ها نیز نقش بسته است. فصل مشترک قاب‌ها، حاشیه کوچکی با نقش اسلیمی سه لپی به روش قرینه انعکاسی است. کتیبه بالاسر صندوق (جبهه غربی)، حاشیه بزرگ جانبی روی چهارچوب که با مثبت‌کاری آذین بسته شده، کتیبه‌ای است بر زمینه‌ای از نقوش اسلیمی، شامل آیه ۵۵ سوره مائده: «انما وليکم الله و رسوله و الذین آمنوا الذین یقیمون الصلوة و یؤتون الزکوة و هم راکعون» و آیه ۷ و ۸ سوره انسان (دهر) «... یوفون بالند و یخافون یوما کان شره مستطیرا» (تصویر ۱۱).

کتیبه جبهه شمالی: آیه ۸ سوره انسان روی بخش بالایی ادامه یافته است «و یطعمون الطعام علی حبه مسکینا و اسیرا و هو محمد بن محمد بن زین بن سجاد و هو علی بن الحسین بن علی ابی طالب حصه الله و اباه الطاهرین بالتحیه و الصلاه و روح روحهم بالصلوات المنضلات ما اختلف المساق... و ط... ال السنه و الصفا و الحمد لله الذی نعمته عباد ال...».

لقط‌های مستطیل‌های جانبی در جبهه شمالی، برخی به صورت سه خطی و برخی فقط محدب شده‌اند. گره هشت و گیوه (جفت ترقه) نیز در این قسمت با حاشیه برگ

جدول ۵. تطبیق خط و شکل آن بر درِ مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای و صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور با آثار شاخص گچ‌بری دوره ایلخانی، مأخذ: همان

نام اثر	محل کتیبه به خط ثلث	عکس
صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور	حاشیه شامل کتیبه	
درِ مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای	در گره هندسی واقع بر قاب میانی	
محراب مسجد جامع هفتشویه در روستای هفتشویه اصفهان	کتیبه واقع بر حاشیه دوم محراب	
آرامگاه شیخ عبدالصمد نطنزی ایوان شمالی زیر نعل درگاه ایوان		
محراب مسجد جامع ابرکوه در شهر ابرکوه استان یزد	کتیبه واقع بر حاشیه سوم محراب	
محراب مسجد جامع مرند در شهر مرند استان آذربایجان شرقی	کتیبه واقع بر حاشیه دوم محراب	
محراب الجایتو در مسجد جامع اصفهان	کتیبه‌های موجود در حاشیه‌های مختلف محراب	
محراب مسجد اشتر جان اصفهان	کتیبه واقع بر حاشیه اول محراب	
محراب آرامگاه پیر بکران در لنجان اصفهان	کتیبه واقع بر حاشیه سوم محراب	
مسجد مجموعه آرامگاهی بایزید بسطامی در شهر بسطام استان سمنان	بالا: حاشیه‌های موجود در محراب بخش مردانه پایین: حاشیه دورتادور روی دیوار مسجد	

سنجش تاریخی و مطالعه فنی و هنری
صندوق چوبی امامزاده محروق
نیشابور و در مقبره قطب‌الدین حیدر
زاوده‌ای تربت حیدریه / ۱۶۵- ۱۷۹ /
سمیرا خاکساری، علیرضا شیخی

جدول ۶. تطبیق نقوش و طراحی آن بر در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای و صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور با آثار شاخص
منبت، نگاره‌های شاهنامه ابوسعیدی،

نام اثر	محل نقش	عکس
در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای	قسمت میانی در	
مجموعه بایزید بسطامی	در چوبی قرار گرفته در محراب، روی دماغه در	
در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای	حاشیه روی در و قاب وسط پشت در	
صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور	نقوش داخل قاب‌های صندوق	
مجموعه آرامگاهی شیخ احمد جام	تزیینات یکی از سنگ‌قبرهای واقع در محوطه مجموعه	
قرآن مربوط به دوره ایلخانی	تزیینات صفحات قرآن	
محراب مسجد اشتر جان اصفهان	گچ‌بری‌های فضای داخلی محراب	
شاهنامه ابوسعیدی	نگاره‌های شاهنامه ابوسعیدی	
در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای	حاشیه در	
صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور	حاشیه دور صندوق	
شاهنامه ابوسعیدی	نگاره‌های شاهنامه	
محراب مسجد اشتر جان اصفهان	حاشیه کتیبه محراب	
تزیینات گنبد سلطانیه	حاشیه تزیینات سقف	

	تزیینات یکی از سنگ‌قبرهای واقع در محوطه مجموعه	مجموعه آرامگاهی شیخ احمد جام
	بست فلزی پایین در	در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای
	تزیینات یکی از سنگ‌قبرهای واقع در محوطه مجموعه	مجموعه آرامگاهی شیخ احمد جام
	تزیینات سقف	تزیینات گنبد سلطانیه
	طرح روی جلد	قرآن مربوط به دوره ایلخانی

مقابله آن‌ها با نوع طراحی در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای و صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور، گره هندسی قاب میانی در، عیناً روی دماغه در چوبی که در محراب مجموعه بایزید بسطامی قرار دارد، مشاهده شد. همچنین مشابه حاشیه‌هایی با نقوش گیاهی در صندوق و در مورد مطالعه، در محراب مسجد اشتر جان اصفهان و همچنین تعدادی از نگاره‌های شاهنامه ابوسعیدی، تزیینات صفحات قرآن‌ها ایلخانی و سنگ‌قبرهای موجود در محوطه مجموعه آرامگاهی شیخ احمد جام در تربت‌جام، دیده شد. مشابه حاشیه باریک با نقوش گیاهی روی در قطب‌الدین حیدر و دور صندوق امامزاده محروق، در نگاره شاهنامه ابوسعیدی و تزیینات سنگ‌قبرهای موجود در محوطه مجموعه آرامگاهی شیخ احمد جام در تربت‌جام، دیده شده و در حاشیه کتیبه محراب مسجد اشتر جان اصفهان و حاشیه تزیینات گچ‌بری سقف گنبد سلطانیه کار شده است. شباهت طراحی حروف کتیبه‌های در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای و صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور و آثار شاخص دوره ایلخانی در زمینه تزیینات وابسته به معماری، نگاره‌های شاهنامه، سنگ‌قبرها و قرآن‌ها، این گمانه‌زنی تاریخی درباره دوره ساخت در و صندوق مورد اشاره را تقویت می‌کند.

سامانیان، ۱۳۹۹: ۱۸) برای حصول نتیجه در جداول شماره ۵ و ۶، کتیبه و عناصر تزیینی با آثار شاخص دوره ایلخانی، تطبیق داده شده‌اند تا فرضیه تحقیق را به سامان رسانند. با مطالعه طراحی حروف به‌کاررفته روی در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای و صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور و مقایسه آن‌ها با کتیبه‌های محراب مسجد جامع هفتشویه، آرامگاه شیخ عبدالصمد نطنزی، محراب مسجد جامع ابرکوه، محراب مسجد جامع مرنده، محراب اولجایتو در مسجد جامع اصفهان، محراب مسجد اشتر جان اصفهان، محراب آرامگاه پیر بکران اصفهان و مجموعه آرامگاهی بایزید بسطامی درمی‌یابیم نوع طراحی حروف همه آن‌ها یکسان است. برای مثال می‌توان به حروف «ی» و «و» در کلمات دینوری، ثوری، حیری (در مقبره قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای) و کلمات علی و هو (صندوق مقبره امامزاده محروق نیشابور) با کلمات سماوات، الحی القیوم (محراب مسجد جامع هفتشویه) الصلوه و فسعی (محراب مسجد جامع مرنده) و فی و نور (محراب الجایتو در مسجد جامع اصفهان) اشاره کرد. با بررسی نوع تزیینات آثار شاخص دوره ایلخانی و

نتیجه

برای پاسخ دادن به سؤال اول، پس از مطالعات انجام‌شده، پرداختن به جزئیات تاریخی، هنری و فنی آثار مورد اشاره و تطبیق با آثار شاخص دوره ایلخانی (از جمله محراب مسجد جامع هفتشویه، آرامگاه شیخ عبدالصمد نطنزی، محراب مسجد جامع ابرکوه، محراب مسجد جامع مرنند، محراب اولجایتو در مسجد جامع اصفهان، محراب مسجد اشتر جان اصفهان، محراب آرامگاه پیر بکران اصفهان و مجموعه آرامگاهی بایزید بسطامی)، مشخص شد که شباهت و همانندی میان آن‌ها، دارای پایه علمی است. طراحی روی در و صندوق، نظیر حاشیه، لقطها و اجرای کتیبه روی اسپیرال موج در همه آثار، تابع اصول مشترک و یکسان است. نوع طراحی حروف و کتیبه با خط ثلث آمیخته به محقق و اجرای آن بر زمینه اسپیرال گیاهی که با پیچک‌های ریز، مزین شده و در برخی شاخه‌ها به گل‌های سه برگی ختم می‌شوند، دقیقاً همان است که روی سایر آثار شاخص دوره ایلخانی دیده می‌شود. گل‌های سه برگی در این آثار همانند بوده و از نظر طراحی و شیوه کار در گچ‌بری، نگارگری و چوب به یک شکل اجرا شده‌اند. همچنین استفاده از نقش گره‌های هندسی، در تمام این آثار، آشکار است و شیوه تکثیر نقوش، همانندی دارد. به‌طور کلی، اشتراکات زیاد این در و صندوق، با سایر آثار دوره ایلخانی، همچنین نوع روسازی منبت نقوش که به صورت محدب و اندکی مقعر و در برخی قسمت‌ها چند سطحی اجرا شده، نشان می‌دهد که آثار مورد اشاره، متعلق به دهه‌های اول سده هشتم هجری هستند. در پاسخ به سؤال دوم باید گفت هنر منبت چوب در این دوره به زیبایی انجام شده است. هنرمندان آن دوره، با ارادت به دین و آیات قرآن، کتیبه‌های زیبایی را به خط ثلث و کوفی، با ظرافت بسیار روی آثار چوبی آن دوره نقش زده‌اند. نکته دیگری که با تأملی چند در کتیبه‌های این آثار مشهود است، گرایش‌های مذهبی و فرهنگی حامیان و بانیان آن‌ها است که در انتخاب و نقش زدن آیات زیبا و پرفضیلت کلام‌الله نهفته است. آیاتی که همگی بر وحدانیت، نیکی، عدالت، مهربانی و بخشش خداوند تأکید فراوان دارند و ناخودآگاه بر ذهن و روح بیننده، تأثیری عمیق می‌گذارند. این آیات، به زیبایی و هماهنگی هرچه تمام‌تر در کنار نقوش و نگاره‌های به‌کاررفته در این آثار قرار گرفته‌اند و نشان از آگاهی و ذوق نگارنده دارد. تلفیق نقوش گردان و گره‌ها، اعتدال و هماهنگی را به ارمغان آورده است. اسلیمی‌های این دوره، طوری پرداخت شده‌اند که به عناصر طبیعی نزدیکی بیشتری داشته باشند. منبت‌کاری عصر ایلخانی، غالباً با روسازی تخت و محدب مشاهده می‌شود که باعث ازدیاد تنوع و زیبایی آثار منبت‌کاری گشته است. عمق منفی زمینه آثار زیاد بوده و امکان دو یا سه سطح را برای منبت آماده کرده و دیواره‌ها، عمودی و هرمی شکل هستند. از نظر نوع شکل‌هایی که به کار گرفته شده، می‌توان گفت قاب محرابی، جایش را کم‌کم به قاب‌های ترنجی شکل در قالب مربع یا مستطیل داده که آن را در قاب‌های ترنجی، صندوق امامزاده محروق نیشابور و در مقبره شیخ قطب‌الدین حیدر زاوه‌ای می‌توان دید.

منابع و مآخذ

ابن بطوطه، محمد بن عبدالله، (۱۳۷۶) سفرنامه ابن بطوطه، جلد دوم، ترجمه محمدعلی موحد، تهران، آگه. بلاذری، آمد بن یحیی، (بی‌تا) فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران، نقره. جوینی، عطاملک محمد، (۱۳۸۷) تاریخ جهانگشای جوینی، به تصحیح محمد قزوینی، تهران، نگاه. حاکم نیشابوری، احمد بن محمد بن الحسن بن احمد، (بی‌تا)، تاریخ نیشابور، به سعی و کوشش بهمن کریمی، تهران، ابن‌سینا. حقیقت، عبدالرفیع (۱۳۷۶) فرهنگ تاریخی و جغرافیایی شهرستان‌های ایران، تهران، کومش، چاپ اول. حسینی، سید حسن، هوشیار قصر، محمدجواد، تژده، غلامعلی، پاکدامن، محمدحسن، هاشمی تبار، سید

- ابوالحسن، سعیدی زاده، رسول، اختری، شکرالله، جلالی، غلامرضا، ملکی، محمدعلی، رضایی برجکی، اسماعیل، (۱۳۹۲) مزارات ایران، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- خسروی، محمدرضا، (۱۳۶۶) جغرافیای تاریخی ولایت زاوه، مشهد، آستان قدس رضوی.
- سیدی، مهدی، (۱۳۷۸) تاریخ شهر مشهد، تهران، جامی، چاپ اول.
- شجاع نوری، نیکو، (۱۳۷۷) منبت ایران، رساله کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه تهران. (راهنما: دکتر یعقوب آژند)
- شیخی، علیرضا، تندی، احمد، (۱۳۹۴) تاریخ یابی در مسجد بالاسر آستان قدس رضوی بر اساس مطالعه تطبیقی ویژگی‌های کتیبه، نقش و ساخت آن با آثار چوبی و کاشی تزیینات معماری خراسان، پژوهشنامه خراسان بزرگ، سال ششم، شماره ۱۸، ص ۸۱-۹۲.
- شیخی، علیرضا، (۱۳۹۸) مطالعه تطبیقی مضامین کتیبه‌ها در آثار چوبی وابسته به معماری در حرم مطهر امام رضا (ع)، فصلنامه علمی مرمت و معماری ایران، سال نهم، شماره بیستم، زمستان ۹۸، ص ۹۱-۱۱۴.
- شیخی، علیرضا، سامانیان، صمد (۱۳۹۹) منبت معاصر ایران، تهران، دانشگاه هنر، چاپ اول.
- عابدیان، علیرضا، هوشیار حسینی، خسرو، (زمستان ۱۳۷۸) خراسان، سرزمین نور، مشهد، صنوبر، چاپ اول.
- عقابی، محمدمهدی، (۱۳۷۸) دایره المعارف بناهای تاریخی دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی)، تهران، حوزه هنری.
- ویلبر، دونالد، (۱۳۶۵) معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی، ترجمه عبدالله فریار، تهران، علمی و فرهنگی.
- همدانی، رشیدالدین فضل‌الله، (۱۳۷۳) جامع التواریخ، به تصحیح محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران، البرز.

Historical Assessment and Technical and Artistic Study of Imamzadeh Mahrouq Wooden Box in Neishabour City and the Door of the Tomb of the Qotbuddin Heidar Zaveyi in Torbat Heidarieh City

Samira Khaksari: MA in Islamic Art, Islamic Art Department, Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran.
Alireza Sheikhi, Associate Professor, Faculty of Applied Arts, Iran University of Art, Tehran, Iran.

Received: 2023/07/23 Accepted: 2023/11/13

Great Khorasan took many cities from Ghaznin to Bastam and from Amoy to Sistan. The two cities of Zaveh and Neishabour, in which the works studied in this essay are based, were also very prosperous during that time. Zaveh Mausoleum Monuments became famous in the 7th century of Hijri due to the position and residence of Sheikh Heidar. The Heidarieh Dervish sect is attributed to him. Sheikh Heider was alive when the Mongols came in 617 AH and later became known as Sheikh Qotbuddin. In Neishabour, the tomb of Imamzadeh Mohammad Mahrouq has been and still is the home of many pilgrims. The building of these ancestors has had additions, repairs and decorations in different periods. What are discussed in this article is the wooden wall of Sheikh Heider Zaveyi's tomb and the wooden box of Imamzadeh's shrine. According to the investigations, the studied works do not have a construction date. The **purpose** of the article is to evaluate the history and technical and artistic features of the box of the Imamzadeh Mahrouq in Neishabour and the door of the tomb of Qotbuddin Heidar Zaveyi in Torbat Heidarieh. The motifs and inscriptions of the works were examined and to determine the historical period; they have been adapted to the architectural decorations of places and important works of the Ilkhanid period, such as the Soltanieh building, the Shahnameh of Abu Said, and the Qurans. Therefore, it is looking for an answer to the **question** that the tomb of Sheikh Qotbuddin Heider Zaveyi and the wooden chest of Imamzadeh Mahrouq belong to which historical period and what technical and artistic characteristics do they have? The **method** of research is fundamental in terms of its purpose, and it is descriptive, analytical and historical in terms of its nature and research method. In this regard, the features of Iran's woodcarving design and patterns have been briefly stated. Also, the technical and artistic characteristics of the mentioned works, as well as their content, have been analyzed and it has been completed by visually comparing

* This Paper is from Samira Khaksari's master's thesis titled «Historical Evaluation and Technical and Artistic Study of the Wooden Box of the Mahrogh Imamzadeh of Neyshabur and the Door of the Tomb of Qutb al-Din Heydar Zaveh in Torbat Heydariyeh» under the supervision of the second author at Ferdows Institute of Higher Education.

them with the works of the Ilkhanid period and its historical assessment. The method of collecting information is in the form of field research and library studies. The images of the artworks are photographed by authors, and the motifs of the artworks are drawn, using CorelDRAW software. **Results** show the art of woodcarving was beautifully done during this period, and the artists of that period, with devotion to the religion and verses of the Quran, created beautiful and delicate inscriptions on wooden works of that period with Thuluth and Kufic scripts. The position of the geometric nodes is undeniable and beautifully adorned the woodworks. The Toranji frames and plant motives, which are considered as motifs that belong to this era, shine brightly. Three-leaf flowers, Arabesque patterns which end with a three-leaf flower, plant motifs and ornamental elements such as multi-leaf flowers, leaves, arabesque, twisted plants, designed the work beautifully and firmly. In this study, first, the general outlines, principles and theoretical definitions of the research, then the historical, social, cultural, religious and political situation of the Mongols in the Ilkhanate era and later exclusively the situation of the Great Khorasan and the two cities of Neishabour and Torbat Heidarieh are discussed. Consequently, the woodworks studied in this research (The wooden door of the Qotbuddin Heidar Zaveyi tomb and the wooden box of Imamzadeh Mahrouq) have been discussed in terms of their design and inscriptions, and after being compared to architectural motifs of historical sites such as Soltanieh mosque, the Shahnameh of Abu Said, and Ilkhanate Qurans, the historical period of two woodworks was identified as the Ilkhanate period.

Keywords: Mongols, Ilkhanate, The Wooden Box of Imamzadeh Mahrouq, The Door of the Qotbuddin Heidar Zaveyi Tomb, Khorasan, Woodcarving, Motifs, Inscriptions

References: Abedian, A. & Hoshidar Hoseini, KH. (1999). Khorasan, land of light. Mashhad: Spruce.

Al Hakim Nishaburi, M. (1960). The history of Nishabur. By the efforts of Bahman Karimi. Tehran: Ibn Sina.

Blazarri, A. (1958). Conquest of Al-Baldan: The section related to Iran. Translated by Mohammad Tavakol. Tehran: silver.

Haghighat, A. (1997). Historical and geographical culture of Iranian cities. Tehran: Kumesheh.

Hamedani, R.F. (1994). Jame al-Tawarikh. Editor by Mohammad Roshan and Mustafa Mousavi. Tehran: Alborz.

Ibn Battuta, M. (1969). Travelogue of Ibn Battuta. Translated by Mohammad Ali Movahed. Tehran: Book translation and publishing company.

Jovini, A. (2009). History of Jahangasha Jovini. Editor by Mohammad Qazvini. Tehran: the look.

Khosravi, M. (1987). Historical geography of Zawah guardianship. Mashhad: Astan Quds Razavi.

Oghabi, M.M. (1999). Encyclopaedia of historical buildings of the Islamic period (tomb buildings). Tehran: Art field.

Pakdamani, M.H.; Maleki, M.A.; Rezaei Borjaki, I.; Hashemi Tabar, A.; Hoseini, H.; Hoshidar ghasr, M.J.; Tazhdeh, G.H.; Saeidi zadeh, R.; Akhtari, S.H. & Jalali, G.H. (2013). Tombs of Iran. Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.

Negareh

- Seyedi, M. (1999). History of the city of Mashhad (from the beginning to the constitution). Tehran: Jami.
- Sheikhi, A. & Tondi, A. (2015). The dating of the door of the Balasar Mosque of Astan Quds Razavi based on the comparative study of the features of the inscription, role and its construction with wooden works and tile of Khorasan architectural decorations. Great Khorasan Journal, 6(18), 81-92.
- Sheikhi, A. (2019). A comparative study of the themes of the inscriptions in wooden works related to architecture in the Holy Shrine of Imam Reza. Scientific Quarterly Journal of Restoration and Architecture of Iran. 9(20), 91-114.
- Sheikhi, A. & Samanian, S. (2020). Contemporary inlay of Iran. Tehran: Art university.
- SHojae Nori, N. (1998). Inlay of Iran. Master's thesis. University of Tehran.
- Wilbur, D. (1986). Islamic architecture of Iran during the Ilkhanate period. Translated by Abdullah Faryar. Tehran: Scientific and cultural.